

Метафора як тригер імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини

К. В. Бучіна

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Corresponding author. E-mail: puschkarskaja@gmail.com

Paper received 26.04.20; Accepted for publication 06.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-226VIII68-01>

Анотація. У статті на основі когнітивно-прагматичного підходу до вивчення метафори та з опертям на теорію імплікатур Г.П. Грайса розглядаються чотири моделі вираження складових метафори (концепт-джерело, концепт-ціль і конектор), які можуть бути виражені у висловленні як імпліцитно, так і імпліцитно. Робиться висновок про те, що для дискурсу німецькомовних фольклорних бувальщин характерні складні метафоричні пропозиції, які активуються на ґрунті комплексу когнітивних операцій аналогового мапування.

Ключові слова: бувальщина, імплікатура, метафора, метафорична пропозиція.

В сучасній лінгвістиці використовуються два підходи до вивчення метафор: прагматичний та когнітивний. У випадку використання прагматичного підходу увага дослідника зосереджена на інтенції продуцента метафори. В цій роботі ми вивчаємо процес створення метафоричного смислу, що відрізняється від буквального [6, с. 152; 13; 19]. В рамках когнітивного підходу метафора розглядається як «засіб концептуалізації, засіб сприйняття та вербалізації сприйнятого» [8, с. 6]. З цієї точки зору ми розрізняємо внутрішню діяльність – підготовчу когнітивну обробку концептуальної метафори, та зовнішню – мовне формулювання цієї метафори [16; 17; 18]. Найефективнішим здається поєднати обидва ці підходи: це допоможе проілюструвати інтеграцію когнітивної лінгвістики та лінгвопрагматики.

В роботах Дж. Лакоффа і М. Джонсона виділяються такі різновиди метафори, в залежності від типу організації концептів в метафоричній моделі:

- орієнтаційна метафора — метафора, яка стосується просторових відносин, таких як вгору/вниз, всередині/зовні, до/з, вперед/назад;
- онтологічна – різновид метафори, в якому конкретні речі проєктуються на абстрактні;
- структурна метафора, яка становить радше метафоричну систему, в якій один складний концепт (зазвичай, абстрактний) представляється через інший (як правило, більш конкретний) [18, с.35].

Наведена вище класифікація стосується лише конвенційних, тобто стертих метафор. Їхній імпліцитний аналіз сприймається як експліцитний, тому що він вже конвенціоналізований – ми «живемо» цими метафорами, вони «частково структурують наші буденні поняття і <...> ця структура відображається в мові, яка розуміється нами як буквальна [14, с. 305].

Їм протистоять живі (креативні, творчі, активно-образні, іновативні) метафори, які є результатом творчої діяльності людини [1, с. 9; 8, с. 4; 19, с.105]. Досліджуючи німецькомовну фольклорну бувальщину (далі – НФБ), доцільно зосередитися на живих метафорах, оскільки вони більш експресивні, ніж стерті, і створюють більш значущий ефект на реципієнта тексту.

Л.Р. Безугла та І.О. Романченко пропонують розглядати метафору з точки зору когнітивно-прагматичного підходу «не як мовну техніку, а як мисленнево-діяльнісний феномен» [2, с. 112]. На цій підставі вивчається створення нової ментальної одиниці, відмінної від вихідної, – метафоричної пропозиції. Ця одиниця формується на

рівні когнітивної діяльності, а реалізується на рівні мовленнєвої, в межах мовленнєвого акту.

Дослідники стверджують, що у свідомості мовця (або, у випадку НФБ, колективного адресанта) відбувається співвіднесення двох концептів за певною ознакою у вигляді метафоричного смислу – елементарної пропозиції, яка будується за схемою актант + предикат. Різні дослідники дають різні назви концепту-цілі, або вихідному концепту, який є центральним у висловленні, та концепту-джерелу – тобто тому концепту, що залучається за аналогією для створення метафоричного смислу [18, с. 9]. В термінології І. Річардза вони називаються *tenor* та *vehicle* [10, с. 48], а у Блека *principal subject – subsidiary subject* [4, с. 193]. У всіх цих випадках спільна ознака, або конектор, становить споріднену якість, характеристику, яка притаманна порівнюваним концептам. В своєму дослідженні ми використовуємо термінологію Дж. Лакоффа.

Ознака, вербалізована конектором, постачається метафоричному смислу концептом-джерелом. До концепту-цілі вона, на відміну від вихідного, має опосередковане відношення, і саме через удавану нерелевантність є вирішальною під час формування метафоричного смислу. У термінах теорії імплікатур Г.П. Грайса можна говорити про експлуатацію максими релевантності, хоча деякі дослідники, серед яких можна назвати О.В. Падучеву, вважають, що очевидна хибність прямого смислу висловлення дає право припустити експлуатацію максими якості [9, с. 42].

Поєднуючи теорію метафори та теорію імплікатур, Л.Р. Безугла встановлює, що три складові метафори (концепт-джерело, концепт-ціль і конектор) можуть бути виражені у висловленні як імпліцитно, так і імпліцитно, і відповідним чином виокремлює чотири моделі метафоричного смислу — «елементарні пропозиції, які співвідносять у свідомості інтерпретатора тексту два концепти за певною ознакою, котрі демонструють експліцитний та імпліцитний способи» [2, с. 113].

Матеріали та методи. Метою статті є розглянути метафори з точки зору тригерів імплікатур в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин і встановити найбільш частотну модель для цього типу дискурсу. Для цього ми використовуватимемо метод прямої вибірки в наявних збірках бувальщин, звертаючи увагу на ті з них, що стосуються в першу чергу основного текстового концепту НАДПІРОДНЕ, встановленого нами під час розгляду концептополя як складової фольклорної картини світу [5, с. 17].

Результати дослідження. Розглянемо запропоновані Л.Р. Безуглою моделі на матеріалі НФБ.

Перша модель стосується випадків коли всі три складові виражені експліцитно. В текстах НФБ ця модель виявилась не дуже чисельною, становлячи 5% від всіх виокремлених випадків. Така ситуація пов'язана з прагненням бувальщини до лаконічності. Прикладом слугує фрагмент з метафоричною пропозицією, в якій концептом-ціллю є UNGLÜCK, а джерелом – FRAU, лісник сприймає жінку, яка іде йому назустріч, як своє нещастя, тож нещастя персоніфікується на ґрунті зовнішніх ознак і експліцитного конектора KOMMEN:

(1) *Schließlich kam aber eine alte Frau daher. Bei ihrem Anblick rief der Förster: „Da kommt mein Unglück!“* (+> UNGLÜCK ist wie FRAU, denn es kommt und sieht wie eine Frau aus)

У другій моделі, яка також представлена невеликою кількістю прикладів (3%), концепт-ціль виражено імпліцитно, на відміну від концепту-джерела та конектора. У наступному фрагменті концептом-ціллю виступає надприродна сила WIDMA. Цей концепт не вербалізовано, але він активується у свідомості читача, оскільки зіставляється з морем за ознакою RAUSCHEN та повозкою з тисячами колес за ознакою RASSELN, що ілюструє поважне ставлення з побоюванням до цієї надприродної істоти:

(2) *Sie sah sich auch nicht um, obwohl es hinter ihr rauschte wie das Meer und rasselte wie von tausend Wagenrädern.* (+> HEXE ist wie MEER, denn sie rauscht wie das Meer; HEXE ist wie WAGEN, denn sie rasselt wie ein Wagen mit Tausend Rädern)

Третя метафорична модель, в якій концепт-ціль та концепт-джерело виражені експліцитно, передбачає імпліцитне вираження їхньої спільної ознаки. В наступному фрагменті за допомогою концепту-джерела RAHA ми можемо уявити собі розтерзаний стан тіла відьми, яку було викрито.

(3) *Ihr ganzer Körper war eine einzige Wunde, und niemand wusste woher.* (+> KÖRPER ist wie WUNDE, den er ist zerschunden).

Найпродуктивнішою з точки зору виокремлення метафори як триггеру імплікатури в нашому масиві даних виявилась четверта метафорична модель – з імпліцитно вираженим концептом-джерелом. До неї належать, наприклад, зіставлення надприродних сил із стихіями, у наступному фрагменті експліцитним концептом-ціллю є FRICK (стара відьма Фрік), імпліцитним концептом-джерелом – STURM, експліцитним конектором – TOBEN:

(4) *Da erhob sich plötzlich ein gewaltiges Toben, und gleich darauf kam die alte Frick mit ihren Hunden dahergestellt.* (+> FRICK ist wie STURM, denn sie tobt)

Однією з найпопулярніших метафор є метафора контейнера, роль якого відіграє концепт RAUM. Вона активується на позначення місць, пов'язаних із виходами надприродної сили. Це можна спостерігати, наприклад, у такому фрагменті:

(5) *Nun hörte er, dass das unheimliche Poltern aus dem Berg kam, und der Lichtschein aus einem schmalen Spalt hervordrang.* (+> BERG ist wie RAUM, denn daraus drang der Lichtschein hervor)

Гора зіставляється з приміщенням через спільну ознаку TÜRSPALT (двері, з-під яких через шпальту точиться світло). Завдяки цій метафоричній пропозиції реципієнт бувальщини припускає, що гора є приміщенням, до якого можна увійти.

Частотною в дискурсі НФБ є стерта метафора контейнера, де приміщеннями (або контейнерами) постають людина, серце, чорт, долоня, сон, наприклад:

(6) *Er fuhr aus dem Schlaf und dachte, im Dorf werde Hilfe gebraucht.* (+> SCHLAF ist wie RAUM, denn daraus kann man ausfahren)

(7) *Voller Wut über die verlorene Seele stürzte der Teufel mit fürchterlichem Geheul dem Fisch in den See nach.* (+> TEUFEL ist wie RAUM, denn er kann voll sein)

Останній фрагмент ілюструє складний метафоричний смисл, що є типовим для дискурсу НФБ. Він демонструє декілька концептів, що відіграють роль джерел: +> ДУША ніби ПРЕДМЕТ, тому що її можна загубити; ЛЮТЬ ніби РЕЧОВИНА, тому що може заповнити контейнер.

Велика кількість прикладів ілюструє популярність у дискурсі НФБ метафоричної пропозиції *ДЕЩО є ніби СКАРБ*. Наприклад, у наступному висловленні наявне метафоричне співвіднесення кулі (KUGEL) зі скарбом (SCHATZ):

(8) *Hüte die Kugel, sie bringt dir Glück!* (+> KUGEL ist wie SCHATZ, denn sie bringt Glück. +> Die Gaben sollen gewahrt werden)

Духи налякають реципієнтів, що їхні дарунки треба зберігати. Таке імпліцитне висловлення служить лаконічним спонуканням до правильного спілкування із надприродним, тобто виконує дидактичну функцію.

Частотним концептом-джерелом у дискурсі НФБ є також концепт MENSCH, тобто можна стверджувати про наявність такого стилістичного різновиду метафори, як персоніфікація (лат. *persona* – ‘особа’, і *facio* – ‘роблю’) – перенесення ознак і властивостей людини на неживі предмети і абстрактні поняття [11]. У такий спосіб у свідомості читача активується імпліцитний концепт-джерело MENSCH.

У текстах НФБ, демонструючи не тільки хороші якості людини, оживають, тобто постають як концепти-цілі:

- конкретні предмети, такі як часові вежі, годинники, глуш, туман, вітряки, гроші, річки, замки, міста та ін., наприклад:

(9) *Aber als die Turmuhr vom Kloster die Mitternachtsstunde verkündete, wurden die Pferde unruhig.* (+> TURMUHR ist wie MENSCH, denn sie kann etwas verkünden)

(10) *Er stand in einsamer Wildnis.* (+> WILDNIS ist wie MENSCH, denn sie kann einsam sein)

- абстрактні – небо, звичай, місячне світло, тиша, шум, доля, страх, жах, щастя, чутки, життя, тощо, наприклад:

(11) *Dafür hat ihn aber der Himmel hart gestraft.* (+> HIMMEL ist wie RICHTER, denn er kann jemanden bestrafen)

(12) *Der Mondschein hatte das Mädchen genarrt, es hatte sich umsonst gemüht.* (+> MONDSCHHEIN ist wie MENSCH, denn er kann jemanden narren)

- надприродні сили, такі як дух Пукс, чорт, смерть, наприклад:

(13) *Es musste aber immer eine Arbeit sein, bei der dem Kater <Puks> niemand auf die Finger sehen konnte.* (+> KATER PUKS ist wie MENSCH, denn er hat Finger)

Для виведення метафоричної пропозиції застосовується когнітивна операція *аналогового мапування*, яка полягає у пошуку та опрацюванні онтологічних відповідностей, що містяться в концептуальних сферах джерела й цілі, тобто в проектуванні структур знання, що, за Л.І. Белеховою, містяться у царині джерела на аналогічні структури знання царини мети [3, с. 214; 156 с. 167; 18, с.

211].

За Л.І. Белеховою [3, с. 215], аналогове мапування має три різновиди:

- атрибутивне (перенесення ознак, якостей та властивостей із царини-джерела на царину-ціль);
- ситуативне (перенесення ситуацій і дій із царини-джерела на царину-ціль);
- релятивне (зіставлення концептів на основі схожості їхнього впливу на емоції, стани та почуття людини).

Для дискурсу НФБ найбільш характерними є атрибутивне мапування, яке ілюструють фрагменти (1–3, 6–13). Менш частотним є ситуативне мапування (фрагменти 4 і 5, а також 14, 15):

(14) *Am Dom zu Brandenburg befindet sich über dem Haupteingang ein aus Stein gemeißeltes altes Bild, das einen Fuchs in einer Mönchskutte zeigt. Er predigt zuerst einer Versammlung von Gänsen, und am Ende trägt er eine von ihnen in seinem Rachen davon.* (+> MÖNCH ist wie FUCHS, denn er

predigt und betrügt dabei seine Gemeinde)

(15) *Wenn die Sonne vom höchsten Punkt ihrer Bahn aus dem wolkenlosen Himmel strahlt, betritt die Mittagsfrau die Felder.* (+> HIMMEL ist wie BAHN, denn darauf geht die Sonne)

Висновки. Когнітивний і прагматичний підходи до аналізу метафори, доповнюючи один одного, уможливають дослідження метафори із опертям на теорію імплікатур за чотирма моделями метафоричного смислу, завдяки чому вдається встановити, що для дискурсу НФБ характерні складні метафоричні пропозиції, які активуються на ґрунті комплексу когнітивних операцій аналогового мапування. Типовими метафоричними корелятами у НФБ є MENSCH, RAUM, SCHATZ оскільки вони наявні у матриці ключового текстового концепту НАДПРИРОДНЕ.

Перспективним є встановлення особливостей актуалізації імплікатур у дискурсі НФБ на основі метонімії, алюзії, епітету та перифрази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. 11. Москва: Прогресс, 1990. С. 5-33.
2. Безугла Л.Р., Романченко І.О. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі. Харків: ФОП Лисенко І.Б., 2013. 182 с.
3. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002. 461 с.
4. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. М., 1990. С. 153-172
5. Бучина К.В. Концептополе німецькомовної фольклорної бувальщини // Науковий вісник Херсонського державного університету, 2018. С. 16-19.
6. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение. Москва: Языки славянской культуры, 2003. 400 с.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 256 с.
8. Наер В.Л. Концептуальная и стилистическая метафора: общее и различное // Вестник МГЛУ, 2003. № 474. С. 3-12.
9. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений). Москва: Едиториал УРСС, 2004. 288 с.
10. Ричардс А.А. Философия риторики // Теория метафоры. Москва: Прогресс, 1990. С. 44-67.
11. Розенталь Д. Е., Теленкова М. А. Словарь лингвистических терминов. Москва: Просвещение, 1976. 514 с. Режим доступа: URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin/s_1.php.
12. Der Listige Schmied und andere Volkssagen um Stände und Berufe aus dem Brandenburgischen. Berlin, 1989. 352 S.
13. Grice H.P. Logic and Conversation // Studies in the Way of Words. Cambridge, 1991. P. 2-15.
14. Johnson M. Philosophical perspectives on metaphor, University of Minnesota Press, 1981. 370 p.
15. Kövecses Z. Metaphor: Does it constitute or reflect cultural models? // Metaphor in Cognitive Linguistics. Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference / Ed. by R. W. Gibbs, G. J. Steen. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997. P. 167-188.
16. Lakoff G. Metaphors We Live By. Chicago, 1980. 242 p.
17. Lakoff G. More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago, 1989. 230 p.
18. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1993. P. 202-251.
19. Searle J.R. Metapher // Ausdruck und Bedeutung, Untersuchungen zur Sprechakttheorie. Frankfurt/M, 1982. S. 98-138.

REFERENCES

1. Arutyunova N.D. Metafora i diskurs [Metaphor and Discourse]. // Te-7. Oriya metaforu – Theory of Metaphor. Moscow: Progress, 1990. P. 5-33.
2. Bezugla L.R., Romanchenko I.O. Lingvopragmatika dyskryminatsii u publitsystychnomy diskursi. [Linguopragmatics of discrimination in a publicistic discourse]. Kharkiv: FOP Lysenko I.B., 2013. 182 p.
3. Byelyexova, L. I. Obraznyi prostir amerykanskoyi poezii: lingvokognitivnyi aspekt [Metaphoric space of American poetry: linguo-cognitive aspect] Kyiv: 2002. 461 p.
4. Black M. Metaphor. // Teoriya metaforu – Theory of Metaphor. Moscow: Progress, 1990. P. 153-172.
5. Buchina K.V. Field of Concepts in German Folk Tales // Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger, 2018. P. 16-19.
6. Lyons J. Linguistic Semantics: Introduction. Moscow: Yazyki Slavyanskoi Kultury, 2003. 400 p.
7. Lakoff G. Metaphors We Live By. Moscow: Yazyki Slavyanskoi Kultury, 2004. 256 p.
8. Naer V.L. Kontseptualnaza i stilisticheskaza metafora: obshcheie i razlichnoze [Conceptual and Stylistic Metaphor: Similarities and Differences] // Vestnik MGLU — MGLU Messenger, 2003. № 474. С. 3-12.
9. Paducheva Y.V. Vyskazyvanie i yego sootnesennost s deistvitelnostiyu (referentsialnyye aspekty semantiki mestoimeniy) [Utterance and its Correlation with the Reality (Referential Aspects of Pronoun Semantics). Moscow: Editorial URSS, 2004. 288 p.
10. Richards A.A. The Philosophy of Rhetoric // Teoriya Metaphory – Theory of Metaphor. Moscow: Progress, 1990. P. 44-67.
11. Rosental D. Ye., Telenkova M.A. Slovar lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms]. Moscow: Prosveshcheniye, 1976, 514 p. [Reach via URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin/s_1.php]

Metaphor as a trigger of implicature in discourse of German folk tales

K. V. Buchina

Basing on cognitive-pragmatic approach to research on metaphors and theory of implicatures by H. Grice, the article describes four models to express metaphor components (source concept, target concept, and a connector). The components can be explicit and implicit. The author comes to a conclusion that the discourse of German folk tales is distinguished by complex metaphoric propositions that are activated grounded on a set of cognitive operations of analogue mapping.

Keywords: folk tale, implicature, metaphor, metaphoric proposition.